

SENSIBILITĂȚI ȘI MENTALITĂȚI COLECTIVE ÎN LUMEA SATULUI TRANSILVĂNEAN (A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA): ANATOMIA UNEI ATITUDINI

**Iacob Mârza
Marius Rotar**

Cel care investighează istoria învățământului românesc din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea va observa, la îndemâna unui anumit strat istoriografic¹: creșterea importanței intelectualității românești în viața societății, sub raport cantitativ și calitativ; virimentul școlar înregistrat la scara comunităților sătenești după Revoluția de la 1848-1849; reflectarea realităților politice, economice, sociale, religioase și culturale din lumea civilizației agrare românești în interesul crescând față de școală, care întrunește nenumărate azeziuni și cauzează o serie de reacții colective; schimbarea țelului suprem al educației, prin care se urmărea, la scara acestui fascicol cronologic, ieșirea din starea de înapoiere economică și socială a românilor; potențarea azeziunii publicului românesc față de școală, mai ales după patenta absolutistă din 31 decembrie 1851, când interesul față de cauza școlară era o posibilă formă de manifestare politică din care nu lipseau implicațiile naționale; interesul statului și bisericii față de școlile sătenești, într-o etapă în care acestea devin, prin forța împrejurărilor politice, parte integrantă din existența și activitatea bisericii; strădaniile societății românești rurale după mijlocul secolului al XIX-lea, concretizate în nenumărate sacrificii față de școală, care urma să contribuie la apariția unui orizont mai luminos ș.a.

În raport direct cu aceste indiscutabile realități culturale și politice, încercăm să surprindem și să înțelegem unele reacții colective în lumea satului transilvănean față de școală, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, la îndemâna mai multor izvoare documentare edite². Evident, ne va interesa în ultima instanță anatomia atitudinii satului românesc față de școală, în calitate de instituție fundamentală care va contribui la progresul societății, într-o epocă în care comunitatea rurală era, prin unii din reprezentanții ei, fondatoare și susținătoare al unui astfel de instituții. Exemplele provenind dinspre alte zone geografice care au fost interogate pe o asemenea direcție oferă, în ciuda unor realități diferite de cele din spațiul transilvănean, sugestii pertinente pentru o investigație credibilă care, mai mult, deschide pistele unor multiple corelații vizând diverse aspecte: evoluția instituțiilor școlare în sine, de la un nivel primar la unul superior³, specificului unei istorii rurale⁴, raporturile între o cultură populară și una a elitelor⁵ sau, chiar – de ce nu ? – , anvergura unui proces de alfabetizare⁶.

În atari condiții, ancheta pe care ne-o propunem în cadrul unei astfel de cercetări, se dorește a fi o disecție, dacă nu chiar o anatomie a unei atitudini, care apare în lumea satului circumscrișă societății românești transilvănene din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Intenția noastră este dificilă dar fascinantă deopotrivă, prin ea intrându-se pe terenul ambiguu al mentalităților colective, prin mentalitate înțelegând ceea ce indivizii au în comun cu restul grupului (Jacques Le Goff)⁷. În aceasta ordine de idei un element este sigur, și acesta este punctul de plecare al investigației: mediul rural transilvănean reacționează acum, iar reacția lui devine obiectul disecției noastre. Atitudinea ce încercăm să o analizăm devine exponențială: meditație și acțiune, așteptare și faptă, gând și acțiune.

Neoabsolutismul cu toate defectele sale a însemnat și o respirație mai largă pentru românii transilvăneni, altfel neputându-se înțelege dezvoltarea instituțiilor școlare după 1848. Însă, totul privit din unghiul unui ansamblu, naționalismul a devenit odată cu anul 1848 "vehiculul facil al comunicării cu populația majoritar analfabetă", discursul având atât elemente liberale cât și social democratice, ce se

¹ Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867*, București, 1971; Simion Retegan, *Satul românesc din Transilvania, ctitor de școală, 1850-1867*, Cluj Napoca, 1994, p. 5-36 (Abreviat, mai departe: *Satul românesc*); Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1867-1875); Studiu introductiv, ediție îngrijită, note și comentarii de Simion Retegan, Cluj Napoca, 1994, p.5-51 (Abreviat, mai departe: *Sate și școli românești*).

² *Satul românesc*, passim; *Sate și școli românești*, passim.

³ Pierre Albertini, *L'ecole en France, XIXe-XXe siècle. De la maternelle à l'université*, Paris, 1992.

⁴ *Histoire de la France rurale*, tome 3: De la 1789 à 1914, sous la direction de Maurice Agulhon, Gabriel Desert, Robert Specklin, Georges Duby, Paris, Seuil (Points Histoire), 1992.

⁵ Robert Muchembled, *Culture populaire et culture des élites dans la France moderne (XVe-XVIIIe siècle)*. Essai, Paris, Flammarion, 1978.

⁶ Francois Furet, Jacques Ozouf, *Lire et écrire. L'alphabétisation des Français de Calvin à Jules Ferry*, vol. I-II, Paris, 1977.

⁷ Apud. Peter Burke, *Istorie și teorie socială*, București, 1999, p.113.

implementează, mai ușor, ca efect al participării maselor la Revoluție⁸. De fapt, s-a inaugurat democratizarea discursului iar întrebarea se pune: Cum o percepem, subsumată problematicii școlare post pașoptiste din interior ? În raport cu scopul cercetării vom încerca să elucidăm, în cele ce urmează, faptul că discursul pliat pe problema școlară în lumea satului transilvănean din a doua jumătate a secolului al XIX-lea este o manifestare specifică prezentului respectiv și nu neapărat o consecință pașoptistă de nestăvilit. Desigur, conceptul de mentalitate revoluționară⁹ este unul de netăgăduit dar, nu poate fi analizată, de pildă, o problemă școlară doar prin prisma unor consecințe a unui eveniment cum a fost Revoluția, fiind vorba, mai mult, de un anumit segment cronologic derulat și de anumite nevoi și strategii pentru acoperirea acestor nevoi ale comunității românești transilvănene.

Putem vedea totul mai explicit prin clasică formulă foucaultiană, a discursului care este ceva prin care și pentru care se duce lupta (dorința și obiectul dorinței)¹⁰, și mai departe prin formula tradiționalistă: tip de solidaritate rurală răspunzând unor necesități/presiuni sau în formula interioară: interacțiunea specifică este rezultatul unui mecanism "psihic" comun ca formă de exprimare a acestuia. Totodată, nu trebuie omisă analiza utilajului mental necesar recompunerii materialului mental, locul sau principalul mijloc de anchetă fiind limbajul¹¹.

Luarea unei decizii privitoare la viitoare soartă a grupurilor rurale, prin diverse cereri înaintate Delegației Naționale la Viena¹², Mitropolitului Andrei Șaguna¹³, comisarului primar cercual¹⁴ etc., respectiv unele decizii cum au fost acelea ale dregătorilor din satul Toplița Română (în părțile Mureșului), prin care se stabilea ca școala comunității să-și mențină caracterul de școală națională¹⁵ sau cedarea din venitul propriu pentru dreptul de cârciumărit pentru înființarea unor instituții școlare¹⁶, la care putem adăuga alte donații ori acte individuale (testamente)¹⁷ direcționate pe aceeași idee, toate fiind subsumate unui nou tip de solidaritate, se pretează pentru includerea în schema conceptuală a analizei luării unei decizii. Aceasta este susținută de o atitudine care direcționează ca un mecanism interior stimulat.

Astfel, în formule uzitate prima constatare ar fi aceea legată de partea introductivă de adresare sau formula de încheiere, iar în întreaga schemă observăm o dualitate a atitudinii care traversează întreg discursul, amestecându-se o atitudine conștientă cu una inconștientă, mergând spre o echilibrare sau compensare reciprocă. Direcția aceasta duală este pregnantă mai ales în cererile adresate diverselor autorități, dar se poate observa o evidentă diferență care demonstrează o percepție distinctivă, cuplată imaginii create. Atitudinea obsecvicioasă ascunde de cele mai multe ori dualitatea: autorii cererilor manifestă o asumată atitudine a "oropsitului", deschisă înspre ceea ce-l oropsește, selectând tot ce-l oropsește, insistând asupra oropselii. Dar, de cealaltă parte, caută poate inconștient puterea și superioritatea. Iată un caz de dualitate ca scop al noii solidarități ! Tonul locuitorilor satului Marpod (zona Agnita), care cer conducerii scaunului Nochrich, în virtutea principiului egalității naționale, ajutor pentru școala și biserica lor după exemplul școlii și bisericii săsești, este deosebit de elocvent. Formula introductivă: "*Înalt Cinstit Oficiolat ! Domnilor nouă binevoitori !*" ori rândurile de încheiere, mai extinse "[...] pentru acestea cu adâncă smerenie, până la pământ plecați, rugăm mult Onoratul Oficiolat ca să se îndure cu ertare a ne îndrepta cele greșite și numai după legi a ne mângâia în miserabila noastră soarte [...] care smerit așteptând suntem [...] smeriți și plecați slugi [...]"]¹⁸ rămân convingătoare pentru un astfel de discurs. Totodată, găsim cuvinte cheie obsecvicioase cum ar fi: "*înalt cinsti*", "*până la pământ plecați*", "*îndurare cu iertare*", "*îndreptare*", "*mângâiere în miserabila noastră soartă*", "*smeriți și plecați slugi*" etc. Pe de altă parte, găsim și ideea inconștientă poate a puterii și superiorității care apare pe solul "*legilor*

⁸ Liviu Maior, 1848-1849. Români și unguri în revoluție, București, 1998, p.407-408.

⁹ Pentru înțelegerea conceptului de mentalitate revoluționară vezi lucrarea "clasică" a lui Michel Vovelle, La mentalité révolutionnaire. Sociétés et mentalités sous la Révolution française, Paris, Messidor, 1985.

¹⁰ Michel Foucault, Ordinea discursului. Un discurs despre discurs. Traducere de Ciprian Tudor, București, 1998, p.17-32.

¹¹ Georges Duby, Istoria mentalităților, în Introducere în istoria mentalităților colective. Studiu introductiv, selecția și traducerea textelor de Toader Nicoară, Cluj Napoca, 1995, p.59-60.

¹² Satul românesc, p.43-45.

¹³ Ibidem, p.48-50.

¹⁴ Ibidem, p.45-48.

¹⁵ Ibidem, p.100-102.

¹⁶ Ibidem, p.124-126, 252-257; Sate și școli românești, p.57-59, 64-66, 76-78.

¹⁷ Ibidem, p.129-131.

¹⁸ Ibidem, p.42-43.

imperiale și temeiul legalității în activitate, fapt care se potențează prin raportarea la stimulii exteriori, sașii. Cu alte cuvinte, suntem dincolo de cerere și dorință în interioritate !

La un alt nivel, prin care un grup de foști iobagi din satele Mihai Viteazul, Comești sau Cheia (toate în zona Turda) aduc la cunoștința Delegației Naționale de la Viena nedreptățile ce le îndură, fiind incluși în categoria jelerilor, cerând printre altele același tratament a școlilor românești ca și a acelor ungurești denotă, din nou, existența stimulului exterior. Aici găsim un ton mai sobru, în fond adresat unor conaționali, iar aparatul argumentativ funcționează, mergând spre o ordonare a chestiunilor prin numerotarea cererilor coroborate cu nedreptățile suferite: *"Onorată Deputațiune ! Pe la noi curg lucrurile foarte rău, suntem tare nedreptățiți mai ales în punctele următoare"*¹⁹. (Urmează înșiruirea punctelor 1-5). Această ordonare a problemei prin numerotare se va regăsi, de altfel, în majoritatea cererilor. În ultimul caz enunțat, stimulul interior se combină cu cel exterior, propriu grupului alăturat (secuii sau ungurii): *"[...] noi din moși strămoși ne aflăm pe acelea locuri [...] am purtat povara statului, porția și darea Împăratului [...] Noi batăr povara statului o purtăm întocmai cu secuii [...] totuși noi suntem închiși afară de la bunurile comune"*. În același discurs, se menționează că edificiile bisericilor ungurești și, în general, instituția ca atare, sunt avantajate²⁰.

Un ton oarecum diferit întâlnim în cererea adresată de reprezentanții comunității românești din Nochrich (în părțile Agnitei) Mitropolitului Andrei Șaguna. Aici este descrisă pe larg oropsirea românilor de către dregătorii sași, printr-o excelentă formă argumentativă, cerându-se chiar o școală proprie. Acea atitudine obsecvioasă, anterior invocată, este, de data aceasta, orientată înspre interior; în fond, și Mitropolitul era român, fapt care mărturisește puternicul ascendent al eclesiasticului asupra laicului, spiritualitatea fiind o ancoră a solidarității într-o formulă marcată de prezent și specificitatea civilizației agrare. Formula introductivă de adresare este *"Măria ta, prea luate domne episcopo și prea fericite stăpâne [...]"*, iar formula de încheiere sună emoțional: *"[...] cu lacrimi fierbinți, fiește, ne rugăm de fața mării tale ca de un tată într-o adevăr al nostru [...] într-o plecarea genunchiului rămânând ai prea luate mării tale prea plecați servi"*²¹. Aici cuvântul cheie este, fără îndoială, *"tată"*, scris pe un ton familiar care demonstrează interioritatea adresării.

Dacă în cazul primelor două exemple am avut de-a face cu o ordonare pe puncte, acum întreaga problematică a discursului este prezentată sub forma unui dialog, dovedind o relație exterioară virtuală în discurs, ce apare ca text în text, convergând înspre interioritate, aspect important care stabilește o congruență între semnificat și semnificant, într-o perpetuă actualizare a unei stări deplorabile. Aparatul argumentativ, folosit pe baza înțelegerii nevoilor comunității pentru rezolvarea lor, primește o valoare și mai mare, dialogul evoluând uneori ca argument și contraargument cu o vădită obsecviciozitate, dincolo de ea existând un scop precis, de neeludat. Mai concret, este redată vizita comesului națiunii săsești (din nou este posibilă o comparație !) din 15 august 1850, într-o formă deschisă, parcă într-o zi de duminică, la umbra unui stejar și cu țărani îmbrăcați în straiul de sărbătoare, cu întrebări directe și simple, la fel ca și răspunsurile, cu precizarea că ultimele sunt, în mod logic, mai extinse, preotul românilor răspunzând comesului în locul tuturor "petiționarilor". Este zugrăvită, printre altele, situația grupului român rural și se indică drepturile ce-l revin, referitoare la banii pentru școală.

Pe undeva, reacția funcționarului este atipică, acesta introducând în dialog un termen "nepotrivit", *"[...] să vă fie rușine a tot cerși [...]"*, dar promite rezolvarea problemei ridicate. În aceste cuvinte, răspunsul devine o manifestare clară a interiorității, sub forma solidarității: *"[...] noi nu cerșim, ci cerem dreptul nostru care e mai dulce ca o datorie"*. Se solicită, pe mai departe, bani: *"[...] din punga în care și noi am băgat"*. Metafora *"mai dulce ca o datorie"* este sugestivă, după opinia noastră, în direcția unei sensibilități rurale a acelor timpuri, în rândurile unei elite rurale, mărturisind funcționarea unui mecanism specific grupului, ce identifică problemele cu care se confruntă, ca și o firească reacție la niște stimuli interiori și exteriori. O formulă asemănătoare descoperim, în același discurs, în spre final, în prezentarea sub aceeași formă a problemei inginerului trimis pentru ridicarea clădirii școlii, fără consultarea grupului²².

¹⁹ Ibidem, p.43-45.

²⁰ Ibidem, p.44.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem, p.48-50.

Într-o reacție tipic umană, la ridicarea acestor probleme, există tendința de-a înțelege, pe undeva, tonul obsecvios, atât în dialogul purtat cu funcționarul sas, cât și în fragmentul adresat Mitropolitului, dar trecând de la această verticalitate explicativă la antonimul orizontalității ne dăm seama că formulele uzitate, cu toate că diferă în cele trei exemple alese din mai multe cazuri posibile, se află pe aceeași axă: situație/nevoi – drepturi – cereri. Rezultă, de aici, o interioritate definitorie pentru coagularea componentelor grupului, ea subsumându-se unei atitudini duale ca formă de manifestare.

Petiția adresată de fruntașii comunității românești greco-catolice din Băiuț (jud. Maramureș) și Strâmbu (jud. Cluj) comisarului primar cercual cuprinde și un alt punct de reper, în comparație cu documentul anterior prelucrat, și anume *"frații romano-catolic"*, ea subliniind rolul învățământului, *"[...] fericirea fericărei națiuni depinde de inteligența și cultura ei scintifico-morală"*. Ar fi de prisos, credem, să poposim asupra acestei ultime probleme, care, de altfel, a fost atinsă în istoriografia românească prin contribuții esențiale²³. Ne vom referi doar la punctul de reper enunțat, folosit în același scop argumentativ – drepturi ca urmare a sarcinilor purtate – (după cum se menționa, să ne reamintim, și în *Supplex Libellus Valachorum*, 1791), pe baza egalității naționale solicitându-se drepturi egale școlilor și bisericilor românilor ca și la ceilalți conaționali. De altfel, se specifică explicit că nu invidia fundamentează cererea ci principiul egalității, văzut ca îndreptare a neregulilor, care nerealizată *"[...] ar răsturna privilegiile românilor greco-catolici garantate prin Diploma Leopoldină din 1699"*²⁴. Iată, așadar, legitimitatea dorinței devenită obiect în mecanismul interior al grupului, mutație care dovedește asumarea pe cele mai joase straturi ale comunității a unei actualizante atitudini. Prezentul cuprinde/asumă trecutul și, în această ordine de idei, relația indivizi-grupuri se cimentează !

Trecând la palierul strict interior al hotărârilor luate în cadrul comunității, cea mai semnificativă informație pentru anchetă, dovedind o sensibilitate deosebită, este aceea privitoare la cedarea venitului comunității rurale din dreptul cârciumăritului școlii lor și nevoilor acesteia. Am considerat semnificativ acest element, pentru că la acea reacție tipic umană, pe care am pomenit-o, lucrurile parcă nu se cuplează: Ce legătură este, la urma urmei, între cârciumărit, o chestiune mai "subterană" unde avem peisajul unui refugiu în alcool și tabac²⁵, cu toate că acest loc poate și considerat ca și un spațiu al sociabilității²⁶, cu școala și problemele ei, direcționată cu totul înspre o altă zonă ? Cum s-ar putea explica toată această "inovație" ?

Am putea oferi, în acest caz, o justificare simplistă, acoperitoare a fondului și formeii adoptate: solidaritatea supusă presiunii se manifestă în varii ipostaze și aceasta ar fi, după opinia noastră, doar o explicație, dat fiind că, așa cum a subliniat istoricul Simion Retegan, în perioada dualismului, " [...] efortul pentru învățământ al națiunii române crește în intensitate, opoziția puterii de stat zădărnicește orice încercare de anvergură". Se adaugă o politică sistematică de limitare a atribuțiilor învățământului confesional sâtesc născut prin efortul propriu al comunităților românești²⁷.

Inversiunea aduce în schimb altceva: o clară solidaritate totalizantă la care presiunea este doar un stimul exterior, pe când invocația, dacă o subsumăm interiorității specifice generatoare a solidarității, ne apare și ca un mijloc de comunicare individ – grup, pe teritoriul unui mediu bazat pe elemente conștiente ca și gândirea și sentimentul apartenenței ori inconștiente ca intuiția. În plus, observăm folosirea invocației, înainte și după 1867, ceea ce demonstrează continuitatea atitudinii, anul 1867 nefiind linia de clivaj care ar duce la o radicală schimbare în mediul rural față de problema școlară, cu efect direct în căile ce trebuiau să le urmeze comunitățile românești. Erau necesare noi acumulări și transformări în acel prezent, pentru o nouă orientare politică. În același timp, invocația are și o puternică conștiință a durabilității din partea celor care o realizează, urmărindu-se statuarea unei stări de spirit într-o stare de lucruri dorite și realizate acum implicit. Reiese clar, după opinia noastră, solidaritatea atitudinii comune și mecanismul interior al grupului care o generează.

²³ Simion Retegan, Conștiință și acțiune națională în satul românesc din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea. 1860-1867, Cluj-Napoca, 1983; Iacob Mărza, Școală și națiune (Școlile de la Blaj în epoca renașterii naționale), Cluj-Napoca, 1987; Gheorghe Tulbure, Școala sâtească din Ardeal în epoca lui Șaguna, Cluj, 1937, Șerban Polverejan, Contribuții statistice privind școlile românești din Transilvania în a doua jumătate a secolului XIX, în Cumidava, II, 1968, p.161-206.

²⁴ Satul românesc, p.45-48.

²⁵ Robert Muchembled, Société et mentalités dans la France moderne. XVIe-XVIIIe siècle, Paris, Armand Colin, 1990, p.116-121.

²⁶ Ibidem, p.77-80.

²⁷ Sate și școli românești, p.5-51.

În baza unui act (formular) din anul 1862, 42 de sate din comitatul Dăbâca donează venitul cârciumăritului lunilor de toamnă înființării unei școli centrale. Edificator este, în acest sens, fragmentul: „Noi, subscrișii [...] facem prin aceasta cunoscut și dechirăm sărbătorește cum că ajungând noi la aceea convingere spontană și nesilită că fericirea noastră, a familiilor și urmașilor noștri, precum și a patriei și omenirii peste tot [...] poate fi asigurată prin una creștere economică a cerințelor de azi a tineretului nostru [...] numai prin ridicarea unor școale bine fundate și bine întocmite [...]; ne-am rezolvat tare și în mod neschimbat ca toate puterile noastre morale, materiale să le întrebuițăm în concurență cu asemenea declaratele comune [...]”²⁸. Exemplele pot continua, mergându-se pe o formulă rațional argumentativă: „Noi, [...], venind la convipțiunea cum că bunăstarea unui popor și a unei națiuni, liniștea și înaintarea binelui comun atămă, numai și numai de la luminarea și cultura poporului peste tot [...] cedăm [...] nesiliți de nimenea, pentru totdeauna sau pentru toate timpurile venitul crâșmăritului comunal (...)”²⁹, aspecte stabilite prin numerotarea detaliilor.

Până aici, am putut observa o atitudine comună a grupului față de problema școlară din Transilvania celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea. Situația a relevat un mecanism cu resorturi interioare, generatoare specific prezentului acelei epoci, dar un alt nivel, cel al actelor individuale, pe aceeași problematică este asemănător.

După cum se știe, toate actele supuse anchetei de față sunt, în fond, niște acte individuale, având drept autori mai ales cei din “inteligența satului”, atitudinea fiind cea care exprima legătura conturată în și din interiorul grupului, iar în schema enunțată nu pot fi considerate ca diferite acele documente care se exprimă doar un singur individ. Aceasta întrucât fracționarea este de-a dreptul imposibilă, referindu-se la fondul comun și la mijloacele sale de expresie implementate conștient sau inconștient în comunitate.

Un asemenea act individual este testamentul, care ne apare ca punct limită, producând o autodevelopare obiectivă impusă de apropierea morții. El ne permite să ne verificăm ipotezele enunțate³⁰ prin sinceritatea nedisimulată, iar faptul că este centrat pe aceeași problematică demonstrează relația de echivalență existentă, individul comportându-se, în unele cazuri (la noi pe chestiunea școlară) asemenea grupurilor din care provine, iar grupul asemeni individului care îl subsumează. Oricum testamentul ca și sursă a unei anchete a făcut o adevărată carieră în alte zone, demonstrând încă o dată posibilitatea recompunerii unei realități din cele mai variate sectoare³¹.

Acesta este cazul unui testament din anul 1867, prin care Ioan Dâmbul din Zagra (jud. Bistrița Năsăud) donează toate pământurile sale, “*toată averea mișcătoare și nemișcătoare*”, inclusiv casa, curtea grădina școlii sâtești, pentru remunerația învățătorului și acordarea de premii. Se specifică, pentru a fi un argument cât se poate de convingător, faptul că Ioan Dâmbul are 92 de ani și că este cu “*mintea întreagă și deșteaptă*”, dar “*debil în tot corpul*” și aceasta îi este ultima voință, alta nemaiaivând. Donatorul se asigură că voința sa va fi dusă la îndeplinire în contra oricărei alte rezolvări, la nevoie mergându-se “*pe calea în legi prescrisă*”³². Această generozitate exprimă nu dorința de-a avea vreun avantaj pe celălalt tărâm (Dumnezeu nu este nici măcar pomenit !), ci mai degrabă este vorba de o identificare a individului cu grupul, o atitudine comună, o sensibilitate specifică, orientată înspre ansamblu rural și nu către punctul limită – moartea.

Ancheta noastră a relevat interacțiunea grupului în mediul rural, care răspundea prezentului, ajungându-se la o atitudine totalizantă, ca mod de manifestare, solidaritate și psihism colectiv. Aceasta demonstrează faptul că, pe de o parte, este posibilă o anumită lectură oricărui gen de document și că orice sursă este bună pentru istoria mentalităților³³, iar, pe de altă parte, că psihologia colectivă a lumii satului transilvănean postpașoptistă este, în fond, o specificitate care respiră și transpiră, căutându-și prin interior propriu drum. Ea contopește trecutul și viitorul într-un prezent, ca un mereu actualizant punct de reper încorporând, o dată în plus, gesturile și faptele, cuvintele și lucrurile, gândirea și mai ales sentimentele.

²⁸ Satul românesc, p.124-126.

²⁹ Ibidem, p.252-257; Sate și școli românești, p.57-59, 64-66, 76-78.

³⁰ Simona Nicoră, Toader Nicoră, Mentalități colective și imaginar social. Istoria și noile paradigme ale cunoașterii, Cluj-Napoca, 1996, p.105-107.

³¹ De pildă Michel Vovelle, Piété baroque et deschristianisation, Plon, 1973, réed. Paris, Seuil, 1978.

³² Satul românesc, p.129-131.

³³ Jacques Le Goff, Mentalități, o istorie ambiguă, în Introducere în istoria mentalităților colective, p.97-100.

Comunitatea este, dacă se poate spune astfel, în unele situații, un eu colectiv ce vibrează într-o pulsație care, prin timp, se pierde. O redescoperim, uneori, mișcându-ne nu atât prin tipul de solidaritate ce se realiza în acel prezent, ci prin formula etern-valabilă: cândva, cineva, gândea. Prin cercetarea noastră, care a avut drept scop surprinderea unor mentalități și sensibilități colective în universul rural ardelean din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, am propus anatomia unei atitudini, care viza în ultimă instanță școala, respectiv cultura. Însă, am ocolit, din capul locului interogațiile, în așa fel încât să nu deformăm răspunsurile, mai mult să nu punem mărturia documentară într-o postură improprie, pentru a-i modifica, în mod conștient, sensul și valoarea³⁴.

**EMPFINDLICHKEIT UND KOLLECTIVE ANSCHAUNGSWEISEN IM SIEBENBURGISCHEN DORFLEBEN
(ZWIEITE HÄLFTE DES XIX-TEN JHRS.: ANATOMIE EINES VERHALTUNGSWEISE)**

Zusammenfassung

Die Verfasser des Vortrages verwerten ausgehend von einer Reihe von Urkunden betreffend die Beziehung zwischen Schule und Gesellschaft in der zweiten Hälfte des XIX-ten Jhrs. von Dr. Simion Retegan veröffentlicht, verschiedene Aspekte der kollektiven empfindlichkeiten und Anschauungsweisen im rumänischen Dorfuniversum welche, die Kultur, Schule u.a. betreffen. Anhang einiger wichtigen Archivurkunden aus dem Dorfleben des XIX-ten Jhrs. werden bestimmte Hintergründe und Motivation identifiziert, erfassen die Verfasser die Interesse für Kultur und Schule bzw. einige vaterländischen Gefühle in den rumänischen Dorfgemeinschaften aus Siebenburgen im XIX-ten Jhr.

³⁴ Jack Plano, Robert E. Riggs, Helenan S. Robin, Dicționar de analiză politică. Traducere de Sorin Paliga, București, 1993, p.47.